

XITOIY TILIDA GRAMMATIK VAQTNI IFODALASHNING LEKSIK VA SINTAKTIK USULLARI

Xoliqova Zinora Abdurasulovna

O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti,

Sharq filologiyasi fakulteti,

Xitoy filologiyasi kafedrası o‘qituvchisi

E- mail: zinora1991@abumail.ru

Annotatsiya. *Mazkur maqolada xitoy tilida grammatik vaqt tushunchasining o‘ziga xosligi, uni ifodalashda qo‘llaniladigan leksik va sintaktik vositalar tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida xitoy tili va flektiv tillar (masalan, o‘zbek yoki rus tili) o‘rtasidagi tipologik farqlar ko‘rsatilib, vaqt kategoriyasining grammatik ko‘rsatkichlar orqali emas, balki kontekstual vositalar orqali yuzaga chiqishi yoritiladi.*

Kalit so‘zlar: *Xitoy tili, grammatik vaqt, leksik vositalar, sintaktik vositalar, aspektual ko‘rsatkichlar, partikullar, zamon ifodasi, analitik til.*

Ko‘pchilik tillarda vaqt kategoriyasi fe‘lning grammatik shakllari orqali (zamon qo‘shimchalari, flektiv affiksalar) ifodalanadi. Xitoy tili esa analitik tipdagi til bo‘lib, unda fe‘lning morfologik o‘zgarishi mavjud emas. Shu sababli grammatik vaqtni ifodalash **leksik birliklar, aspektual ko‘rsatkichlar va sintaktik tuzilmalar** orqali amalga oshiriladi.

Leksik vositalar orqali vaqtni ifodalash. Xitoy tilida vaqt tushunchasi ko‘proq vaqt bildiruvchi so‘zlar yordamida kontekstdan aniqlanadi.

- **Vaqt ravishlari:** 现在 (hozir), 已经 (allaqachon), 马上 (darhol), 曾经 (ilgari), 正在 (hozirgi paytda).

- **Vaqt otlari:** 昨天 (kecha), 今天 (bugun), 明天 (ertaga), 去年 (o‘tgan yil), 明年 (kelasi yil).

- **Vaqt frazalari:** 三天前 (uch kun oldin), 一个小时以后 (bir soatdan keyin).

Ushbu birliklar gapda fe‘lga vaqt nuqtasi beradi va kontekstda zamonni belgilaydi.

Aspektual ko‘rsatkichlar orqali vaqtni ifodalash. Xitoy tilida fe‘lga qo‘shiladigan ba’zi partikullar vaqtning grammatik ko‘rsatkichlari o‘rnini bosadi:

- **了 (le)** – tugallanganlikni bildiradi, ko‘pincha o‘tgan zamon sifatida qabul qilinadi.

- 他昨天去了学校 (U kecha maktabga bordi).

- **过 (guo)** – tajriba, ilgari bo‘lgan harakatni bildiradi.

- 我去过北京 (Men Pekingga borganman).

- **着 (zhe)** – davomiylik, hozirgi jarayonni ifodalaydi.

- 门开着 (Eshik ochiq turibdi).
- 在 (zài) – hozirgi zamon jarayonini ifodalaydi.
- 他正在学习 (U hozir o‘qiyapti).

Sintaktik vositalar orqali vaqtni ifodalash. Xitoy tilida vaqtning grammatik ma’nosi gapdagi sintaktik qurilish bilan ham aniqlanadi:

- **Gap boshida vaqt birligi kelishi:**
 - 明天我去学校 (Ertaga men maktabga boraman).
- **Vaqt ko‘rsatkichlari bilan qo‘shma gaplar:**
 - 我吃饭以后去图书馆 (Men ovqatlanganimdan keyin kutubxonaga boraman).
- **Modal fe’llar yordamida:** 要 (kerak), 会 (bo‘lishi mumkin), 能 (qila oladi) kabi birliklar kelasi zamonni yoki ehtimolni bildiradi.
 - 我会去上海 (Men Shanxayga boraman).

Xitoy va flektiv tillar orasidagi farqlar

- O‘zbek va rus tillarida zamon qo‘shimchalari (bor-di, bor-adi, bor-adi) mavjud, xitoy tilida esa faqat kontekst va partikullar orqali zamon aniqlanadi.
- Xitoy tilida vaqt shakllari aniq ko‘rsatkichlar orqali emas, balki **mazmuniiy birliklarning uyg‘unligi** orqali yuzaga chiqadi.

Xulosa. Xitoy tilida grammatik vaqt morfologik qo‘shimchalar orqali emas, balki leksik (vaqt bildiruvchi so‘zlar), aspektual ko‘rsatkichlar (了, 过, 着, 在) va sintaktik usullar orqali ifodalanadi. Bu holat xitoy tilining analitik tipdagi til ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, xitoy tilida vaqtning aniq ifodalanishi ko‘proq kontekstga bog‘liq bo‘lib, bu esa uni o‘rganishda tilshunoslarga ham, tarjimonlarga ham muayyan qiyinchiliklar tug‘diradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Li, Charles N. & Thompson, Sandra A. *Mandarin Chinese: A Functional Reference Grammar*. University of California Press, 1981.
2. Хуан Шуин. *Современный китайский язык*. Пекин: 商务印书馆, 2006.
3. Comrie, Bernard. *Aspect*. Cambridge University Press, 1976.
4. Ли Синь. *Грамматика китайского языка для иностранцев*. Пекин, 2010